

Соціалізація розподілу благ: досвід європейських країн і проблеми України

І. ВЕРХОВОД,
кандидат економічних наук,
О. ЛЕУШИНА,
кандидат економічних наук
**Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького**

Досліджені питання суперечності між вимогами соціалізації розподілу благ і потребами підтримання глобальної конкурентоспроможності національного виробництва. Запропоновано критерій класифікації європейських країн за способом вирішення такої суперечності та обґрунтовано сферу застосування їхнього досвіду для формування державної політики доходів в Україні.

Исследованы вопросы противоречия между требованиями социализации распределения благ и необходимостью поддержания глобальной конкурентоспособности национального производства. Предложен критерий классификации европейских стран по способу решения такого противоречия и обоснована сфера применения их опыта при формировании государственной политики перераспределения доходов в Украине.

Investigated the contradiction between the demands of socialization of distribution the goods and the need to maintain global competitiveness of national production. A criterion for the classification of European countries by way of solving this contradiction is proposed and the scope of their experience to development policy of income redistribution in Ukraine is justified.

Ключові слова: розподіл, соціалізація, соціальне забезпечення, інститути перерозподілу доходів.

Постановка проблеми. У системі господарських цілей будь-якого суспільства умовно можна виділити дві групи. Перша група — це цілі, пов'язані з наближенням до межі виробничих можливостей суспільства (сучасна неокласична традиція формалізує умови повного використання виробничого потенціалу за параметрами «Парето-оптимуму»). Друга група — цілі, пов'язані з наближенням до справедливого розподілу, тобто забезпечення такого розподілу визначених благ між учасниками суспільного виробництва, який відповідатиме не лише вимогам економічної ефективності, а й морально-етичним принципам, соціально обумовленим пріоритетам, загальнолюдським цінностям, сприятиме гармонізації системи економічних інтересів та запобігатиме соціальним конфліктам. У сучасних умовах, коли виробничі можливості найбільш розвинутих суспільств забезпечують гідне життя своїм громадянам, проблеми поліпшення загальносуспільного добробуту все більше формуються не у сфері нестачі виробничих можливостей, а в нездатності суспільств раціонально та соціально справедливо розподілити результати їх використання.

Коли об'єктом економічного дослідження стають проблеми не максимізації виробничих результатів, а раціоналізації їх розподілу, шляхи поширення таких результатів на численні верстви населення, залучення всіх соціальних груп до участі в розподілі додаткових вигод

від економічного зростання до наукового обігу, необхідно ввести такий термін, як «соціалізація». Останній містить наукове відображення тих аспектів розвитку, що стосуються не накопичення виробничих можливостей, а перетворення їх на чинники зростання суспільного добробуту, аспектів, що характеризують здатність суспільства впроваджувати при розподілі принципи і пріоритети соціальної солідарності й справедливості. Відповідно, дослідження можливостей і обмежень застосування досвіду провідних країн щодо досягнення бажаної міри соціалізації розподілу в економічному регулюванні країн, що розвиваються, і, зокрема, України, стає однією з найбільш актуальних науково-прикладних завдань.

Аналіз останніх досліджень та виділення невирішеної частини проблеми. Тлумачення провідних тенденцій соціалізації розподільчих відносин в сучасних умовах до цього часу викликає наукові дискусії. Згідно із базовими положеннями теорії людського капіталу інформатизація та інтелектуалізація суспільної праці стають причиною утворення принципово нової системи диференціації доходів, за якої на пропорції розподілу доходів значно впливає вже не власність матеріальних ресурсів, а знання й здібності, затребувані сучасним ринком. При цьому, вважається, що ні зростання рівності розподілу доходів, ні збільшення чисельності середнього класу не належить до безпосередніх і закономірних результатів функціонування такої нової системи розподілу. Ця сис-

тема лише знімає обмеження, пов'язані з концентрацією власності на матеріальні ресурси, але не гарантує, що новими можливостями зможуть скористатись всі або хоча б переважна частина суспільства. Зокрема, люди, які не змогли вчасно опанувати затребувані економікою знання і навички, закономірно опиняться на нижчих щаблях соціальної ієрархії, потерпаючи при цьому як від майнової нерівності, так і від неспроможності скористатися тими вигодами людського капіталу, що пов'язані з раціоналізацією споживацької поведінки та зростанням комунікативних можливостей. Як зазначав Т. Стюарт, «тим не менше, невидима рука ринку рухає і ринком праці. Оскільки знання є головним джерелом вартості, варто очікувати, що вигоди одержуватимуть ті, хто працює головою, а всі шишки випадуть тим, хто цього робити не вміє»¹.

На думку прихильників цієї теорії, ознаки більшої соціалізації розподілу доходів, що мали місце в усіх провідних країнах протягом другої третини ХХ ст., є лише побічним результатом нової ієрархії чинників виробництва, і гармонізація економічних інтересів ні в якому разі не є закономірною. Більше того, набуття знаннями ролі провідного чинника виробництва зумовить нові конфлікти й нові чинники, що спричинять таку саме жорстку, як і раніше, боротьбу за доступ до критичних для забезпечення зростання ресурсів і таку саме високу диференціацію добробуту тих, хто в цій боротьбі виграє і програє.

Прихильники теорії соціалізації капіталу виходять з того, що зростання чисельності середнього класу та поліпшення життєвого рівня переважної маси населення стає закономірним результатом поєднання сучасної технологічної бази виробництва із конкурентним ринком і трансформацією таких інститутів ринкової економіки, як фірма, контракт, влада і власність. Отже і соціалізація розподілу доходів стає інтегральним результатом закономірної форми адаптації суб'єктів економіки до нового етапу розвитку техніки й організації виробництва, нового місця людини в технологічному процесі створення нової вартості. Зокрема, Л. Ерхард вважав, що ринкова конкуренція, яка підтримується та доповнюється прозорою соціально спрямованою політикою уряду, дозволить поєднати високі темпи економічного зростання із поширенням високих стандартів життя для всіх: «...Соціальний сенс ринкового господарства в тому і полягає, що будь-який успіх економіки, будь-яке досягнення раціоналізації, будь-яке підвищення продуктивності праці йде на благо всьому народу та слугує кращою задоволенню потреб споживачів»². В. Якубенко за-

значає, що інституціональні зміни в сучасному суспільстві перетворюють власність на джерело загальносуспільного добробуту, а працю — на форму самовираження і активної участі людини у формуванні ресурсних передумов життєзабезпечення індивіда і соціуму, відповідно, соціалізація розподілу закономірно стає чинником, а не перешкодою високих темпів економічного зростання³.

П. Кругман, К. Поланьї та деякі інші вчені наполягають на обмеженості перспектив розвитку суспільства, в якому розвиваються та домінують лише ринкові, капіталістичні інститути. Без необхідного «неринкового суспільного додатку» вартісні відносини перетворюються на джерело руйнування господарського потенціалу суспільства і спричиняють його деградацію. Наприклад, К. Поланьї акцентує увагу на необхідності паралельного розвитку як ринкових механізмів і поширення сфери вартісних відносин, так й інститутів, що забезпечуватимуть захист суспільства від абсолютного підпорядкування ринку, його фіктивній, нераціоналістичній за своєю природою владі: «Безсумнівно, ринки праці, землі й грошей є необхідними складовими ринкової економіки. Але жодне суспільство, навіть протягом найкоротших відтинків часу не витримає наслідків функціонування такої системи суто фіктивних цінностей, без відповідного захисту своїх людської і природної сутностей»⁴.

П. Кругман вважає, що існуючі тенденції соціалізації розподілу і перетворення факторних доходів на джерело добробуту переважної більшості населення є результатом державного регулювання, а не закономірними наслідками стихійної трансформації капіталізму. Наприклад, такі ознаки соціалізації розподілу доходів протягом другої половини ХХ ст., як зростання купівельної спроможності середньої заробітної плати і частки оплати праці у складі сукупних доходів суспільства, вчений пояснює не закономірним зверненням бізнесу до принципів соціального партнерства, а лише домінуванням політичних партій соціальної спрямованості в політичному житті розвинутих держав, зокрема США. Вирівнювання пропорцій розподілу національного доходу, розширення набору благ, які доходять до кожного пересічного індивіда, збільшення навантаження на заможні верстви населення щодо створення суспільних благ і компенсації провалів ринку, на думку П. Кругмана, є результатом заміщення ринкових механізмів державним регулюванням, що змушує власників засобів виробництва створювати більш сприятливі умови для відтворення особистісного чинника виробництва⁵.

¹Томас А. Стюарт Интеллектуальный капитал: новый источник богатства организаций / пер. с английского В. Ноздриной. — М. : Поколение, 2007. — С. 124.

²Ерхард Л. Социально-рыночное хозяйство /Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. В 5 т. / Сопред. научно-ред. совета Г. Г. Фетисов, А. Г. Худокормов, Т. III Эпоха социальных переломов / Отв. ред. А. Г. Худокормов. М. : Мысль, 2005. — С. 233.

³Якубенко В. Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці: Монографія. — К. : КНЕУ, 2004. — С. 34.

⁴Karl Polanyi. The Self-Regulating Market and the Fictitious Commodities: Labor, Land and Money. In: K. Polanyi. The Great Transformation. N.Y.: Farrar & Rinehart, Inc., 1944, P. 70.

⁵Кругман П. Кредо ліберала М. : Європа, 2009. — С. 68–75.

Зазначене дозволяє зробити висновок, що навіть найбільш яскраво виражені тенденції трансформації відносин розподілу (зростання рівності у другій третині ХХ ст., гальмування цих процесів і стабілізація пропорцій розподілу доходів в останніх його двох десятиріччях та, нарешті, зростання нерівності й розмивання стандартів соціального забезпечення на початку ХХІ ст.) не мають однозначної трактовки: чи то зростання рівності є закономірним, а події останніх років є тимчасовим явищем адаптації суспільних інститутів, чи то соціальні досягнення другої третини ХХ ст. були лише збігом обставин і не відображають закономірності соціалізації відносин розподілу.

Мета статті – сформулювати теоретичні підходи до вирішення суперечності між соціалізацією розподілу та вимогами підтримання глобальної конкурентоспроможності національного виробництва на основі аналізу можливостей застосування досвіду європейських країн в державній перерозподільчій політиці України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Завдання цього дослідження вимагають формування цілісного базисного бачення соціалізації розподілу, розуміння місця процесів соціалізації в загальній логіці економічного розвитку. Воно має поєднувати створені теоретичні моделі із результатами систематизації господарських процесів останніх років, відобразити результати застосування теоретичних інструментів для пояснення сучасних тенденцій господарської діяльності.

У роботах вітчизняних дослідників, зокрема Ю. Зайцева, соціалізація тлумачиться як процес наповнення приватнокапіталістичної економіки якісно новими елементами, що забезпечують узгодження суспільних і приватних інтересів на засадах солідарності й соціального партнерства^{6,7}.

В економічній енциклопедії С. Мочерний визначає соціалізацію економічних систем як процес поступового еволюційного наповнення підсистем та елементів економічної системи капіталізму соціалістичним змістом⁸. Виділяються також такі складові економічної соціалізації, як соціалізація продуктивних сил, господарського механізму та економічних відносин. У складі продуктивних сил виділяють: а) соціалізацію людини (формування якісно нових рис людини працівника і людини власника); б) соціалізацію науки (формування масштабної сфери наукових досліджень, підпорядкованих потребам широких верств населення); в) соціалізація засобів праці (оновлення концепції створення засобів

праці: від засобів максимізації продуктивності до засобів реалізації і розвитку здібностей людини для збереження її здоров'я та трудового потенціалу, відвернення небезпек та подовження трудового життя); г) соціалізація організації виробництва (перехід від концепції тейлоризму до гуманістичних концепцій організації й мотивації праці, демократизація прийняття управлінських рішень, відмова від жорсткого контролю на користь гармонізації виробничих відносин як запоруки сумлінного ставлення працівників до своїх обов'язків); д) соціалізація поділу праці (збагачення змісту праці, обмеження надмірного подрібнення операцій як чинника проблеми монотонності виробничого процесу).

Виділяють визначення соціалізації на макрорівні (як характеристики суспільних процесів) і на мікрорівні (як характеристики зміни моделей поведінки людини). Наприклад, соціалізація економіки на макрорівні тлумачиться як усупільнення процесів виробництва, розподілу і споживання⁹, а на мікрорівні – як тенденція, а згодом і закономірність, згідно з якою під впливом потреб виробництва значно прискорюється процес засвоєння і використання основними суб'єктами господарювання (у своїх інтересах) специфічної системи знань, норм, цінностей, необхідних для успішного функціонування народного господарства¹⁰. Обидва визначення розкривають аспекти тих самих процесів: формування певних загально-суспільних пропорцій розподілу ресурсів і доходів, правил і норм соціальної взаємодії нерозривно пов'язано зі змінами моделей господарської поведінки суб'єктів економічних відносин.

Наведене дає нам підставу уточнити розуміння соціалізації економіки: це узагальнення складних процесів, що відбуваються у сфері економічної, соціальної, політичної, ідеологічної взаємодії. Соціалізація економіки відображає формування таких пропорцій розподілу ресурсів і доходів, таких інститутів, правил і норм взаємодії економічних суб'єктів, які перетворюють економіку на інструмент поліпшення добробуту широких верств населення.

Процеси соціалізації розподілу стають формою вирішення більш ніж гострої суперечності відповідних відносин. Загальна спрямованість еволюції взаємодії держави, суспільства і бізнесу в сфері перерозподілу доходів й тягаря фінансування витрат на суспільні блага в країнах ЄС викликана необхідністю вирішення таких суперечностей. По-перше, у державному регулюванні – суперечності між необхідністю зростання масштабів держав-

⁶ Зайцев Ю. К. Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства / Київський національний економічний ун-т. – К. : КНЕУ, 2002. – 188 с.

⁷ Зайцев Ю. К. Системна парадигма та аналіз соціального ринкового господарства / Київський національний економічний ун-т. – К. : Чернівці: Золоті литаври, 2000. – 287 с.

⁸ Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / Редкол... С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002 – С. 414.

⁹ Зайцев Ю. К., Савчук В. С., Мельник О. М., Малий І. Й., Фукс А. Е. Трансформаційна економіка: навч.-метод. посіб. для самост. вивчення дисципліни / Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана» – К. : КНЕУ, 2008. – С. 117.

¹⁰ Там само. – С. 113.

ного перерозподілу доходів для ресурсного забезпечення вирішення соціальних проблем і згортанням економічної активності, руйнуванням стимулів до підвищення виробничої ефективності внаслідок державного втручання. По-друге, інститутів регламентації взаємодії представників різних соціальних груп — між необхідністю вирівнювання розподілу доходів для забезпечення потреб виробництва у ресурсах праці високої якості й потребою більшої концентрації доходів у руках власників капіталу для забезпечення високих темпів накопичення і підтримання підприємств у конкурентоспроможному стані.

Із насиченням суспільного виробництва капіталом, зниженням жорстких обмежень на масштаби його залучення у виробництво (завдяки формуванню значних потужностей індустріального виробництва та розвитку фінансового посередництва) більш рідкісним, відповідно, пріоритетним у розподілі доходів ставав людський, а не фізичний капітал. Це проявлялось, в першу чергу, у формуванні розгалуженої системи соціального забезпечення, що поєднувала засади соціального страхування і державних трансфертів, а також вбудовувала соціальні стандарти в процес вільної контрактиції на ринку праці. Зокрема, на початок ХХІ ст. у більшості країн ЄС склалась більш менш збалансована система розподілу фінансового тягаря і вигод від формування фондів соціального захисту населення.

В останньому докризовому 2008 р. через системи соціального забезпечення в країнах ЄС-27 було розподілено не більше 27% ВВП (включаючи адміністративні видатки). Однак, навіть серед країн ЄС-27 відзначаються значні розходження. Такі країни, як Латвія, Литва, Румунія та Естонія, витрачають на соціальне забезпечення менше 15% ВВП, тоді як в інших країнах (Данія, Франція й Швеція) ці видатки перевищують 30%. У трьох західноєвропейських країнах, які, не будучи членами ЄС, беруть участь у статистичних обстеженнях Євростату, а саме — в Ісландії, Норвегії й Швейцарії, видатки на соціальне забезпечення відповідають обсягам видатків у країнах ЄС-27 або перевищують їх (далі — «країни ЄС-27+3»). В інших країнах регіону середні видатки на соціальне забезпечення в 2005 р. становили лише 13% ВВП. При цьому й серед них відзначались великі розходження¹¹.

Одним із способів виміру ефективності системи соціального захисту є зіставлення частки населення, якому загрожує бідність, до й після здійснення соціальних виплат. Системи соціального захисту суттєво зменшують ступінь ризику опинитися за межею бідності (табл. 1). В цілому, чим більше коштів спрямовується до системи соціального захисту (як частки ВВП), тим помітніше скорочуються масштаби бідності і попереджається поява нових незаможних верств населення. У той час, як

системи соціального захисту в країнах ЄС-27+3 дозволяють зменшувати ризик бідності майже на 40%, цей показник істотно різниться за країнами, що свідчить про значні розходження в ефективності нормативних актів, які регулюють сферу соціального захисту. Так, у низці країн регіону відзначається зниження впливу систем соціального захисту на скорочення масштабів бідності.

Показник зіставлення відсоткової частки населення, якому загрожує бідність, до і після здійснення соціальних виплат далекий від ідеального, оскільки він не враховує власне масштаби ВВП та його розміри на окрему особу, не враховує глибину бідності та ступінь поліпшення матеріального становища отримувачів соціальної допомоги в наслідок її виплати, але все-таки дає змістовну характеристику ефективності функціонування суспільних інститутів, які власне забезпечують використання ресурсів для вирішення соціальних завдань. Зокрема, Чеській республіці вдається, витрачаючи на соціальне забезпечення лише 18% ВВП, скорочувати чисельність бідних на 56% завдяки виплаті такої допомоги. Норвегії завдяки перерозподілу на користь вирішення соціальних задач 23% ВВП вдається скорочувати чисельність бідних на 62%, Словаччині, відповідно, за рахунок перерозподілу 24% ВВП — зменшити бідність на 50%.

Нижчі значення коефіцієнту ефективності використання ресурсів соціального забезпечення властиві Румунії (14% ВВП перерозподіляється на соціальні завдання, що забезпечує скорочення чисельності бідних на 20%); Болгарії (17% ВВП перерозподіляється на користь соціальної сфери і на 19% відбувається скорочення чисельності бідних); Іспанії (21% перерозподіленого на соціальне забезпечення ВВП і 18% скорочення бідності) та Греції (відповідно — 24% і 9%).

Наведені показники ілюструють цікаву особливість зв'язку «масштаби витрат на соціальні цілі — ефективність використання ресурсів, виділених суспільством на вирішення соціальних проблем». Найвищі і найнижчі значення коефіцієнту ефективності використання ресурсів соціального забезпечення властиві країнам з порівняно невеликою часткою витрат на соціальні цілі у складі ВВП. Наприклад, серед першої п'ятірки країн за ефективністю використання ресурсів на соціальне забезпечення чотири таких, що перебувають в другій десятці рейтингу досліджуваних країн за часткою витрат на соціальне забезпечення у ВВП.

Відповідно, країни, які мають найбільші масштаби перерозподілу ВВП на користь соціального забезпечення, характеризуються здебільшого середньою ефективністю використання виділених на соціальні цілі ресурсів (табл. 2).

Наведене ілюструє класичну проблему: зростання масштабів ресурсів, що виділяються на вирішення соці-

¹¹ Джерело: Розрахунки МБП на основі бази дані обстеження МОП у сфері соціального забезпечення, а також даних ОЕСР, АБР і МВФ, режим доступу: www.ilo.org.

Таблиця 1

Скорочення масштабів бідності залежно від частки витрат на соціальне забезпечення у ВВП в деяких країнах ЄС (станом на 2008 р.)*

Країна	Частка витрат на соціальне забезпечення, % ВВП	% зменшення чисельності бідних в результаті надання соціального забезпечення	Коефіцієнт ефективності використання ресурсів на соціальне забезпечення (3:2)
Чеська республіка	18	56	3,11
Норвегія	23	62	2,70
Словаччина	24	50	2,08
Фінляндія	27	56	2,07
Кіпр	18	36	2,00
Данія	30	58	1,93
Швеція	32	59	1,84
Австрія	28	51	1,82
Польща	19	33	1,74
Німеччина	29	50	1,72
Ісландія	18	28	1,56
Франція	32	48	1,50
Бельгія	29	43	1,48
Об'єднане Королівство	27	39	1,44
Румунія	14	20	1,43
Болгарія	17	19	1,12
Іспанія	21	18	0,86
Греція	24	9	0,38

* Джерело: Розраховано автором за даними¹⁴; Масштаби бідності до одержання соціальних виплат: частка осіб, що живуть на доходи, які нижче рівня бідності до одержання соціальних виплат. Масштаби бідності після одержання соціальних виплат: частка осіб, що живуть на доходи, які нижче рівня бідності після одержання соціальних виплат. Поріг бідності встановлений на рівні 60% від середнього значення доходу в країні (після соціальних виплат).

альних завдань суспільства, в процесі соціалізації супроводжується зниженням соціально-економічної ефективності їх використання. Таке зниження в міру розширення ресурсної бази соціальної сфери може відбуватись різними темпами. Важливо враховувати, якщо соціалізація виступає продуктом суспільної угоди, результатом адаптації суб'єктів господарювання до нових умов економічної діяльності (зростання значущості якості людських ресурсів, вичерпання потенціалу суто економічної мотивації, зростання важливості творчої праці тощо), то таке зниження ефективності буде менш відчутним, ніж у випадках, коли провідну роль у процесах соціалізації розподілу відіграє державне регулювання. Монополія держави на ресурсне забезпечення вирішення соціальних проблем стає наслідком зниження суспільного контролю за ефективністю інститутів, що забезпечують розподіл і використання ресурсів соціальної сфери.

Підтвердження цієї тези можна отримати, врахувавши дані, зведені у табл. 3. У ній рейтинги країн, подані в табл. 2, доповнені рейтингом країн за відношенням державних витрат на соціальне забезпечення до приватних соціальних витрат. Цей рейтинг відображає розподіл навантаження щодо фінансування соці-

альної сфери між державним бюджетом і ринковими суб'єктами.

Більша чи менша питома вага державних (бюджетних) витрат у складі ресурсів соціального забезпечення не виступає значущим чинником ефективності їх використання для зменшення масштабів бідності у суспільстві. Так, країни з трьома першими рейтингами за відношенням державних витрат на соціальне забезпечення до приватних соціальних витрат розподілились як до групи з високою ефективністю використання ресурсів соціальної сфери, так і до групи із середньою, так і з низькою ефективністю. Наприклад, Чеська Республіка має 5-ий рейтинг за відношенням державних витрат на соціальне забезпечення до приватних соціальних витрат і 1-е — за ефективністю використання ресурсів на соціальне забезпечення; Норвегія — відповідно, 7-ме і 2-ге, Словаччина — 10-те і 3-тє, що свідчить про те, що в цих країнах порівняно висока частка держави у формуванні ресурсів соціальної сфери не перешкоджає досить високій ефективності їх використання для зменшення масштабів бідності.

Водночас, Польща, де державне фінансування виступає єдиним джерелом ресурсів соціальної сфери, Австрія, яка має 9-те місце за часткою держави у фінансуван-

Таблиця 2

Рейтинги досліджуваних країн за масштабами вилучення та ефективністю використання ресурсів для соціального забезпечення*

Країна	Рейтинг країни за часткою витрат на соціальне забезпечення, % ВВП	Рейтинг країни % за ефективністю використання ресурсного забезпечення соціальної допомоги для зменшення бідності
Чеська республіка	15	1
Норвегія	11	2
Словаччина	10	3
Фінляндія	8	4
Кіпр	15	5
Данія	3	6
Швеція	1	7
Австрія	6	8
Польща	13	9
Німеччина	4	10
Ісландія	14	11
Франція	2	12
Бельгія	5	13
Об'єднане Королівство	7	14
Румунія	18	15
Болгарія	17	16
Іспанія	12	17
Греція	9	18

* Розраховано автором за даними табл. 1.

ні соціального забезпечення, перебувають у групі країн із середньою ефективністю використання ресурсів на соціальне забезпечення для зменшення масштабів бідності, маючи, відповідно, 9-ий та 8-ий рейтинг за відповідним показником.

Нарешті, Румунія, Болгарія, Іспанія, які мають високі рейтинги за часткою держави у фінансуванні соціального забезпечення, характеризуються порівняно низькою ефективністю використання ресурсів соціального забезпечення (15-ий, 16-ий, 17-ий рейтинги за відповідним показником).

Таким чином, не сам факт вагомості участі держави у складі ресурсів соціального забезпечення призводить до марнотратства і зниження соціальних результатів їх використання для зменшення масштабів бідності, а скоріше специфічність інститутів (як державних, так і комерційних), які регламентують розподіл і використання коштів на реалізацію програм зменшення бідності, зумовлюють певний рівень витратності їх результатів.

Таким чином, вимогливість суспільства щодо якості людських ресурсів, орієнтація бізнесу на використання високої кваліфікації персоналу як провідного чинника конкурентних переваг слугує запорукою більшої ефективності використання коштів соціальної сфери на боротьбу з бідністю. В умовах високої потреби бізнесу у кваліфікованих кадрах та схильності власників створю-

вати сприятливі умови для формування високої професійної компетенції навіть державні механізми акумуляції ресурсів на соціальні цілі підпорядковуються високим стандартам ефективності механізмів відтворення людських ресурсів.

Всупереч цьому, у країнах, де бізнес більшою мірою схильний використовувати занижені витрати на оплату праці в якості чинника конкурентоспроможності, де, відповідно, не сформована потужна потреба у висококваліфікованій і добре вмотивованій робочій силі, ефективність використання ресурсів соціальної сфери для зменшення масштабів бідності буде переважно низькою. Навіть якщо законодавче регулювання або традиції суспільства передбачають більш масштабну участь бізнесу у фінансуванні соціального забезпечення, все одно вона не матиме того цільового навантаження, яке перетворить її на чинник підвищення конкурентоспроможності населення на ринку праці й зростання загального добробуту у суспільстві. Тоді участь бізнесу у фінансуванні програм боротьби з бідністю матиме характер патерналізму, а не інвестування в людський капітал. Відповідно, незалежно від пропорцій розподілу навантаження щодо фінансування соціальної сфери між державою і бізнесом, її ресурсне забезпечення не впливатиме на зростання темпів накопичення людського капіталу (тобто знань, навичок і здоров'я, здатних забезпечувати приріст продуктивності праці й доходів) і резуль-

Таблиця 3

Рейтинги країн за масштабами, ефективністю використання та структурою джерел ресурсів соціального забезпечення*

Країна	Рейтинг країни за часткою витрат на соціальне забезпечення, % ВВП	Рейтинг країни % за ефективністю використання ресурсного забезпечення соціальної допомоги для зменшення бідності	Рейтинг країни за відношенням державних витрат на соціальне забезпечення до приватних
Чеська республіка	15	1	5
Норвегія	11	2	7
Словаччина	10	3	10
Фінляндія	8	4	8
Кіпр	15	5	2
Данія	3	6	15
Швеція	1	7	16
Австрія	6	8	9
Польща	13	9	1
Німеччина	4	10	11
Ісландія	14	11	18
Франція	2	12	14
Бельгія	5	13	13
Об'єднане Королівство	7	14	17
Румунія	18	15	3
Болгарія	17	16	4
Іспанія	12	17	6
Греція	9	18	12

* Розраховано автором за даними¹² і табл. 1.

тивність використання цих ресурсів для зменшення масштабів бідності залишатиметься низькою.

Застосування описаного вище критерію до диференціації основ функціонування системи соціального забезпечення дає значимі результати і в дослідженні причин неоптимального використання потенціалу української економіки для вирішення соціальних проблем. Серед чинників зниження глобальної конкурентоспроможності вітчизняного виробництва науковцями традиційно відзначається обтяжливість податкового навантаження для вітчизняного бізнесу, вагомість передбачених законодавством соціальних виплат. З іншого боку, відзначаються й незадовільні результати функціонування системи соціального забезпечення, зокрема, низький рівень заміщення трудових доходів пенсіями, недоступність якісних медичних послуг для більшості населення, недоліки ресурсного забезпечення освітньої сфери. Отже, Україна стикнулася із вкрай гострою суперечністю: з одного боку, збільшення ресурсів, що виділяються з комерційного обігу, вкрай негативно позначається на масштабах і ефективності економічної діяльності, а з іншого — підтримання бажаних для суспільства норм соціального забезпечення за наявного рівня його фінансування стає неможливим. Частка соціальних витрат у

бюджеті України була однією з найвищих у Європі протягом всієї історії незалежності, водночас якість життя населення завжди була далекою від стандартів ЄС. Наприклад, протягом 2000–2008 рр. соціальна складова державного бюджету не була нижчою за 25%, проте навіть при використанні в якості критерію бідності надзвичайно заниженої вітчизняної межі малозабезпеченості, в середньому за цей період близько 19% українців належали до групи бідних¹³. Поширення бідності серед працюючого населення, відсутність помітного зв'язку між освітнім рівнем і розмірами доходів, тривале скорочення середньої тривалості життя та погіршення демографічних показників — все це свідчення того, що навіть ціною вагомого негативного впливу фінансового навантаження, яке соціальна сфера спричиняє на вітчизняну економіку, не вдається забезпечити прийнятний для суспільства рівень вирішення соціальних проблем.

Причини такого загострення проблеми розподілу для України полягають саме в специфічності зв'язку економіки і соціальної сфери. Витрати на останню для вітчизняного бізнесу — це лише вимушені прояви патерналізму, але ніяк не інвестиції у створення значущих конкурентних переваг. Переважна частка соціальних витрат має компенсаторний характер, тобто зменшує міру де-

¹² Key tables from OECD — електронний ресурс, режим доступу: <http://www.oecd.org/document/>

¹³ Доклад о развитии человека 2010, 20-е, юбилейное издание. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / Издательство «Весь мир» 2010 г.

привації одержувачів щодо певної групи благ замість того, щоб сприяти соціальній мобільності й попереджати виникнення ситуації, коли виникає потреба в соціальній допомозі. До того ж, значна частка соціальної допомоги надається в процесі взаємодії державних установ і надавачів послуг, оминаючи власне суб'єкта допомоги. Саме така ситуація склалась із пільгами щодо оплати комунальних послуг, фінансуванню медичних послуг, наданням пільг щодо користування громадським транспортом. В Україні соціальна допомога надається переважно в такій формі, що не збільшує купівельну спроможність її одержувачів, а дозволяє розподільникам соціально значущих благ отримувати гроші напряму від урядових структур, незалежно від міри задоволення потреб одержувачів допомоги. Останні позбавлені вибору, а розподільники соціально значущих благ позбавляються, по-перше, тиску конкуренції, по-друге, необхідності орієнтуватись на реальні потреби соціально вразливих верств населення. Так, використання ресурсів соціальної сфери шляхом прямого державного фінансування монополістів, що надають відповідні блага на безальтернативній основі, перетворює соціальні витрати бізнесу на тягар, який має вкрай негативні економічні наслідки, проте не забезпечує суттєвого поліпшення вирішення соціальних проблем.

Диктат монополістів розподілу соціально значущих благ провокує неефективне і нецільове використання ресурсів соціальної сфери, не дозволяє перетворити витрати на соціальне забезпечення на чинник зростання соціальної мобільності населення, підвищення його конкурентоспроможності на ринку праці, зростання трудових доходів. У результаті соціальні витрати не сприяють вирішенню проблеми, а саме, поліпшенню економічного потенціалу населення і усуненню потреби в соціальних допомогах, а лише зменшують тягар бідності, залишаючи одержувачів соціальних допомог залежними від системи соціального забезпечення. При цьому пошук шляхів поліпшення ситуації ускладнюється традиційним баченням недостатності фінансування соціальної сфери як головної причини низької якості її функціонування. Проблема не вичерпується недостатністю фінансування, вона, значною мірою, породжена нерациональними механізмами розподілу і застосування виділених на соціальні цілі ресурсів. Відповідно, лише зростання обсягів ресурсів, що спрямовуватимуться на вирішення соціальних проблем, недостатньо для суттєвого поліпшення соціально-економічного становища населення. Значущі позитивні зрушення в якості життя вимагають суттєвого оновлення принципів ресурсного забезпечення соціальної сфери, усунення монополізму розподільників соціально значущих благ, задіяння потенціалу конкуренції між ними для запровадження прогресивних стандартів ефективності їх діяльності, надання вибору одержувачам соціальної допомоги щодо способів і форм використання ресурсів соціальної сфери.

Другий бік проблеми ресурсного забезпечення вирішення соціальних проблем, негативний вплив оподатку-

вання та соціальних внесків на конкурентоспроможність та умови відтворення капіталу — поширено розглядається лише в контексті надмірності соціального тягара. В результаті ігнорується не менш значуща проблема — перетворення соціально спрямованих витрат бізнесу на чинник поліпшення якості праці й підвищення конкурентоспроможності навіть в умовах зростання рівня соціальної захищеності працюючих. Не лише зменшення ставок оподаткування та стягнення соціальних внесків з власників бізнесу може сприяти поліпшенню виконання останніми своїх соціальних функцій, а й надання більшої свободи у виборі напрямів і форм їх виконання, надання надійного механізму контролю за цільовим використанням здійснених соціальних платежів.

Висновки. Результативність вирішення соціально-економічних проблем визначається не тільки пропорціональним розподілом національного доходу, часткою соціальної сфери у складі сукупних ресурсів суспільства, не лише пропорціональним розподілом доходу між бюджетами спеціальних органів соціального призначення та факторними доходами суб'єктів господарювання. На ефективність використання ресурсів соціальної сфери значно впливає поширена в бізнес-структурах модель підтримки конкурентоспроможності. Якщо ефективність економічної діяльності ґрунтується на високих вимогах до якості трудового потенціалу, поєднанні гідного рівня трудових доходів і активної участі бізнесу у формуванні ресурсного забезпечення системи відтворення кваліфікованих кадрів, то соціальна сфера перетворюється з джерела споживчого тиску на економіку на джерело конкурентних переваг і вигідний об'єкт інвестування. Якщо ж бізнес обирає модель підтримки конкурентоспроможності, засновану на дешевій робочій силі, прагне замінити свідому і творчу участь працівників у вирішенні завдань фірми жорсткою регламентацією трудових функцій, то соціальна сфера стає тягарем розвитку і підтримання конкурентоспроможності бізнесу, а механізми ресурсного забезпечення її діяльності перетворюються на засоби реалізації патерналістських традицій і позбавляються здатності сприяти вирішенню головного завдання соціалізації розподілу: усунути залежність широких верств населення від соціального забезпечення, вбудовування механізмів забезпечення добробуту в механізми функціонування бізнесу.

Для України вирішення проблем соціалізації розподілу вимагає не просто зміни пропорцій розподілу доходів між сферами (створення ринкових і неринкових благ), між комерційним обігом і державним бюджетом, а принципового оновлення місця соціальної сфери в процесах економічного відтворення, перетворення її на джерело конкурентних переваг для бізнесу, підпорядкування забезпеченню високої соціальної мобільності населення, підвищенню продуктивності праці і доходності трудової діяльності, як єдиної об'єктивної основи зростання рівня соціальної захищеності всіх верств населення.